

planetarna tehnika i evropski glavolom

alen finkilkraut

Sa svoje strane, smatram da je samozadovoljnost iluzorna i da je ta iluzija kobna jer čini da promašimo Evropu upravo u trenutku kada verujemo da je gradimo ili ponovo nalazimo.

Pre nego što uđem u srž rasprave i mogućih prepirkica, htio bih da sebe učinim, verujem bez rizika usurpacije, tumačem svih učesnika kolokvija, da bih iskazao našu zadivljenu radost što smo danas primljeni u Albiju, i reč da ta radost nije samo turistička. U času kada se Evropa, pod zaštitom neospornog i općinjujućeg koncepta modernizacije, poistovjećuje sa budućnošću, a gradovi se grozničavaju definišu kao **tehnopolisi**, čini mi se da je od najveće važnosti to što se kolokvij o Evropi misli i politike održava u gradu koji, s posom i bez razmetanja, izlaže svoju arhitektonsku lepotu evropske prošlosti, to jest evropske kulture. Čak i ako plakati kampanje za Evropljane, »puni dece«, nastoje da nas navedu da to zaboravimo, Evropa, napisetku, jeste Stari svet.

Ovaj kolokvij, uz to, odvaja se u jedinstvenom i izuzetno povoljnom sticaju prilika. Još sasvim nedavno, mi, intelektualci Zapadne Evrope, bili smo odvojeni od Evropljana zvanih Istočnima, usled dva velika nesporazuma, dve glavne prepreke. Prva je bila komunistička ideologija koja nam je, ma kakve bile njene varijante: sovjetska, kineska, tropska, ili čak trockistička, zaklanjala totalitarnu stvarnost; druga je bio etnologizam, koji je ideji unitarne istorije čovečanstva, čiji bi Evropa bila vodič, suprotstavljačko obilno mnoštvo svedočanstava koja potvrđuju da svaki narod, svaka ljudska grupa ima svoj red, svoje **a priori**, svoju logiku, svoju istoriju, i koji je, sav u svojoj kritici oholosti i zapadnjačkog imperijalizma, zaklanjan činjenicu da pored nas, takođe, postoji Evropa slaba, Evropa bespomoćna, »kidnapovani Zapad«, po formulji *Milana Kundere*. Komunistička utopija klevetala je demokratiju i slobode zvane formalnima; etnologistička griza savesti klevetala je Evropu: slabu su plaćali za jake; kolonijalna Evropa kajala se na ledima okupirane Evrope.

To je taj dvostruki nesporazum koji je primorao Miloša, autora *Zarobljene misli*, da napusti Francusku, u kojoj nije imao pravo glasa, da bi otisao da predaje u Sjedinjenim Državama. Evropa je bila dvaput podeljena: gvozdenom zavesom grube sile, i dimnom zavesom ideologije. Dim se razilazi i zarobljena misao potresa čak i one koji su od nje nedavno bili najdalje. Tako je vrlo otkrivačko to što je *Emanuel Tero* koji je, u 60-tim godinama, gomilao, aks se usudujemo da kažemo, grizu savesti (bio je, i još uvek je etnolog) i utopiju (bio je, i više nije altiserovac) ovim rečima proslavio godišnjicu Minhenia: »Danas je banalno pripisati tužnu sudbinu Srednje i Istočne Evrope podeli u Jalti. No, ova je skoro samo potvrdila suprematiju koju je Crvena armija već bila sebi obezbiedila na bojnom polju, ali opšte mišljenje ipak time nije bilo uzdrmano, sasvim posebno u Francuskoj. Naime, okrivljajući Jaltu, možemo vešto da se izvučemo, i da se jeftino oslobođimo svojih odgovornosti, jer general De Gaul nije bio pozvan da uzme učešće u raspravama, i da opteretimo Ruzveltovu naivnost i Čerčilov cinizam. U stvari, partija se bila odigrala sedam godina ranije. U Minhenu su Velika Britanija i Francuska osudile na smrt istorijsku Evropu, prepričajući njen središnji i istočni deo onom ko je htio da ga uzme, to jest, tog dana, Hitleru.«¹

Sa uklanjanjem nesporazuma, evropski mazohizam ustupa mesto drugoj grizi savesti: onoj da je napustio Evropu. I upravo onda kada se kida dimna zavesa ideologije, gvozdena zavesa, posle više od 30 godina pobuna i neplodnih ustanaka, po prvi put izgleda da upravo pada. Zaokret inteligencije ka demokratiji i Evropi kod nas: pristup demokratiji u izvesnim zemljama onog što se nekad zvalo drugom Evropom: da li se moglo zamisliti bolji sticaj okolnosti za dijalog?

Ipak, postoji jedan dogadaj u kojem se, uprkos novom sticaju prilika, dijalog nije započeo. Taj dogadaj je afera *Hajdeger*. Pre dve godine, *Messager européen* (Evropski glasnik) objavio je sasvim bezazlen komentar Patocke o čuvenom razgovoru koji je Hajdeger bio dao *Spiegel-u* i koji je, po njegovim uputstvima, bio objavljen posle njegove smrti. Celine (*Hajdeger+Patocka*) bila je propraćena meditacijom *Elizabete de Fonte* koja se odnosila na obe teksta. Kažem **sasvim bezazlene**, jer afera Hajdeger još nije bila izbila, i za nas se najpre radi o tome da oživimo — bez idealisanja — između Friburga, Pariza i Praga, istinski evropski dijalog. Od tada se pojavila knjiga *Viktora Farija, Hajdeger i nacizam*, koja je dala povod za veliki javni proces: u vrlo širokom sektoru prosvećenog

u Sirakuzu, Patocka se nikad nije kompromitovao ni u jednom totalitarnom iskušenju; prvi zastupnik povelje 77, umro posle policijskog saslušanja koje je trajalo devet sati, on je, po izrazu *Elizabete de Fontne*, bio »naš Sokrat«. No, nijedan od Hajdegerovih optužitelja nije se brinuo o onome što je naš Sokrat imao da kaže. On nije imao pravo glasa. Niko ga nije pozvao da predstane. Da je onaj koji je dao filosofski izraz disidenciji imao potrebu za Hajdegerom da bi živeo i da bi mislio, to se naprosto nije računalo, smatralo se beznačajnim.

Cudan kontrast, priznajemo to, između beskrajnog poštovanja koje osećamo prema disidenciji kao patnji i gluvoče koju pokazujemo prema disidenciji kao misli. Koliko nas mučeništvo Patocke ubzduju, toliko smo ravnodušni na njegovo promišljanje. Od »našeg Sokrata« pamtimo samo smrt, ne i učenje. Malo je važno što je on rekao ili napisao, samo njegova hrabrost uliva poštovanje. Da bismo mislili svet — naš, kao i njegov — Tokvil, Luj Dimon, Kastoridis i Remon Aron dovoljni su nam. Dakle, Patocka danas nije mnogo bolje sreće nego Miloš 50-tih godina: pošto smo izbegli zamke utopije i grize savesti, samozadovoljnost jeste ono što nas sprečava da čujemo taj glas koji je došao sa druge obale.

Sa svoje strane, smatram da je ta samozadovoljnost iluzorna i da je ta iluzija kobna, jer čini da promašimo Evropu upravo u trenutku kada verujemo da je gradimo ili ponovo nalazimo. Primer koji će da odaberem da bih potkrepio ovu tezu primer je *jezik*.

Pre nekoliko meseci, francuska televizija prikazala je emisiju o jidišu i o pokušajima koji se trenutno čine u Parizu i u Brislu da se oživi taj ubijeni jezik. Oni koji su videli tu reportazu (uprkos poznom satu u kojem je bila emitovana) bez sumnje se sećaju dijaloga Aleksa Dercanskog i devojke. Prizor se dešava u jevrejskom restoranu pariskog istoka, i devojka, verovatno zadužena da, sa svom prostodušnošću, izrazi spontano skepticizam prosečnog tele-gledaoca, pita tog velikog naučnika jidištu, što jeste Dercanski: »zašto se pomamljavati da se oživi jidiš, kada je taj jezik na svaki način osuden da nestane?« Na to namerno i čak veštački naivno pitanje, Dercanski je mogao da da sentimentalnim odgovorom. Mogao je — čak ga je i emisija na to pozivala — da pokaže da najgore nije uvek sigurno, da ustrajava na onom što je neunesno i čudesno u množenju onih kurseva jidiša kojima univerzitet preuzima smenu pokojne *Yiddishkeit* i u onim prevodima koji književnost na jidišu otimaju od zaborava i koji je čak uvode, u trenutku u kojem se to ni najmanje nije očekivalo, u strujno kolo — svetske književnosti. Jednom reči, mogao je da pozdravi taj izazov: logici istorije što ga zasniva ponovno otkriće jidiša danas. Umesto da da odgovor koji je tačan, Dercanski je dao još dublji, još tačniji odgovor. Prevarivši svaku očekivnju, i tonom mirne očevladnosti, rekao je: »Ali svi jezici će nestati, svi jezici su osuđeni da nestanu.«

Da bi se razumeo smisao ovog paradoksa — nestanak jezikâ u dobu uopštene komunikacije — dovoljno je pozvati se na knjigu Alena Minka, *Velika iluzija*. U poglavju naslovrenom dobro poznatom citatom Žana Monea: »Kada bi se ponovo radio, počeo bih od kulture«, Alen Mink, u sústini, piše ovo: »Evropa, da bi postojala, treba da se ujedini. Da bi bila ujednjena, njoj je potreban ne samo jedan novac, jedno tržiste, jedan parlament, jedna zastava — nego takođe i pre svega, jedan jezik. A pošto engleski, koji već jeste »evropski esperanto«, jedini može da pretendeju da igra tu ulogu, potrebno je, sa svom hitnošću, »učiniti obaveznim učenje engleskog još od osnovne škole; prihvatiči izbor drugog prvega jezika tek pošto je potvrđeno savršeno vladanje engleskim; ojačati pedagoška sredstva; učiniti poznавanje tog evropskog jezika preduslovom u studijama iz istog razloga iz kojeg i matematike ili pramišljenja nametnula se ideja da je Hajdeger — nacista staljan, potpun, okoreo — trebalo da bude, jednom zauvek, izbačen iz kulture, i da je za francusku misao, potčinjenu, počev od Sartra pa do Derida, uticaju filosofa iz Crne šume, uveliko bilo vreme da se vrati na bolja demokratska osećanja. Očevdno, ono što je oživljavalо taj zahtev jeste antitotalitarizam. Otuda i važnost koju bi za raspravu imalo filosofsko svedočanstvo Patocke. Dok su toliki drugi filosofi ovog veka otišli, kao Platon,

1. E. Tere, »Minhenski zaboravljeni godišnjici«, izd. Sej, »Judejski rod«, br. 18, str. 66.

2. A. Mink, »Velika iluzija«, izd. Grase, 1988. str. 226.

3. Hana Arent, »Politicki život«, Tel Galim, str. 304.

vopisa.² Ovaj liberalni pledoaje za prinudnu politiku zaziva dve primedbe:

□ engleski koji se danas govoriti nije specifično evropski jezik. To je planetarni jezik, međunarodni jezik komunikacije. Služeći se tečno jezikom koji je Amerika učinila jezikom svih, Evropljani će postupati kao i svi. Može se poželjeti da svrstavanje u stroj, nalaziti u njemu sve vrste vrlina, pokazati, kao što to sjajno čini Alen Mink, da nemamo drugog izbora; u tome se ne može videti obvezna i odlučujuća etapa u zasnivanju evropskog identiteta. Naprotiv, sa svom logikom se mora reći da, pošto univerzalni idiomi jednom zvanično bude usvojen, Evropa će da postane malo više neprimetna, u svetu malo više homogenom, malo više standardizovanom.

□ taj engleski nije engleski. To čak i nije jezik. To je, po rečima samog Alena Minka, »esperanto ili »sabir«, osnovni medijum — Dow Jones i Fasten your seat belts! — poslova, turizma, komunikacije. U jeziku, napisala je Hana Arent, ono što je prošlo ima svoj neiskorenjenj temelj, i jezik je onaj u kojem propadaju svi pokušaji da se končano oslobođimo prošlosti. Grčki polis nastavice da bude prisutan u osnovi naše političke egzistencije, na dnu mora, dakle, onoliko dugo koliko nam u ustima bude bila reč »politika«.³ Obrnuto, planetarni engleski, to je jezik manje prošlosti, i to je onaj jezik što nam ga horizont 93⁴ propisuje da uvedemo u osnovnu školu. Odakle i dovodenje u pitanje, koje je postalo sistematsko, onih profesora na stari način, optuženih da prave od engleskog mrtav jezik, povuzujući nastavu jezika i otkrivanje književnosti, dok bi književnost trebalo ostaviti književnicima i zadržati od jezika samo ono što se tiče komunikacije. Književna prošlost, juče gledana kao konstitutiv jezika, danas je optužena da svih istraživača u pedagogiji kao glavna metodološka prepreka njegovom utuvljivanju. Engleski više nije Šekspirov jezik: Šekspir, Kolridž, Milton jesu paraziti a škole su pozvane da od njih olobode engleski, kako se deca ne bi obeshrabrvale.

Drugim rečima, nije istina da engleski vlada svetom. Engleski je i sam osakačen, pojednostavljen, neumoljivo sveden na stanje planetarnog esperanta. Engleski je prva žrtva engleskoga. Druge žrtve su materinski jezici, uostalom, ne toliko zbog toga što bi engleski zadavac udarac njihovoj rodnoj čistoti, nego u meri u kojoj su oni, malo pomalo, instrumentalizovani i pojednostavljeni na isti način.

Sedmog februara ove godine, le Monde [Svet] je objavio poziv za modernizaciju francuskog pisma, potpisani od strane deset najuglednijih lingvista naše zemlje. Ovaj tekst je, svakako bio veoma umeren. Dok sindikat učitelja, izazvan, otvoreno zahteva fonetsko pismo, lingvisti usvajaju razborit postupak i preporučuju samo minimalnu pojednostavljenja. Kao, na primer, ukidanje akcenta sirkonfleksa (‑). Ko bi se zavio u crno zbog valjanog žandarskog šešira našeg marljivog detinjstva, kada su se i sami žandarmi obukli po slednjoj modi i više ne nose dvoroge šešire? Dakle, na izgled, nema se zašto uzrujavati. Samo na izgled, jer valja s pažnjom čitati argumente prizvane da bi se opravdalo to ukidanje: akcenat sirkonfleks, tvrdi autori manifesta, »beleži, uglavnom, zvuk koji se odavno više ne izgovara (kao s prd suglasnikom: ile umesto isle fr. /ostrovo/); dakle, ono što nas poziva da upotrebljavamo taj akcenat jeste sećanje ne izgovor.«⁵ Sećanje a ne izgovor: akcenat sirkonfleks je nemo prisustvu mrtvih u zvučnom kraljevstvu živih, trag, oziljak stanja koje prethodi jeziku. On se ne govori, on se piše; on nije život — samo je reč živa — nego trag; on ne funkcioniše, on svedoči: dakle, treba da nestane. »Ono što ne znači ništa više nego popravku pravopisa, njegovu proveru, kao što se kaže za mehanizam, uklanjanje ono što je prestalo da služi i što je postal nenormalno.«

Modernizovati jezik znači, dakle, rasteretiti ga od grafičke prošlosti koja ga zakrće. I, obznanjuju lingvisti, ne bez izvesnog zanosa, Evropa, prava čoveka i vruhunsku tehnologiju združeno i zapovednički zahtevaju to delo modernizacije.

Evropa: kada bi naš jezik ostao načičkan žandarskim šeširima i nepotrebnim teškoćama, naši obeshrabreni evropski partneri odbili bi da ga uče, njegovo zračenje bi neumitno nastavilo da slabiti, i on bi postao manjinski jezik, čak provincijski dijalekt nove zajedničke Evrope.

Prava čoveka: »U ovog godini dvestagodišnje revolucije (sic!), valja snažno podsetiti da znati čitati i pisati, u potpunosti posedovati mogućnosti tog neuporedivog instrumenta koji je pismo, jeste gradansko pravo, a pristup pismu pravo grada.« Da li će se zauzeti pravopis kao što se zauzela Bastija? Da li će akcenat sirkonfleks i slaganje priloga vremena prošlog, u ovoj godini dvestagodišnje, nakon što je bio dokazan njihov društveni parazitizam, da padnu zbog netolerancije i isključenja? Da li stari režim podmuklo preživljivaju u Grevisovoj *Do broj upotrebi*? U svakom slučaju, nasuprot Pegiju i »crnim harsima Republike«, autori manifesta promišljaju kao jednu jedinu i istu stvar demokratiju i pojednostavljenje jezika.

Mašine: »Napisano je u punoj ekspanziji, bilo da je štampano (...) ili da je elektronsko. Informatička tehnologija troši proizvodi, skladišti i rasprostire ogromne količine podataka: to je riznica pisanih znanja, kojem se može priti samo izbegavši grafičku nemoc i približnost.« Da bi s shvatil smisao ovog upozorenja, valja znati da engleski nema »ni akcenat, ni treme (dve tačke nad e, i, u), ni sedilju (pravopisni znak ispod e), ni slovo — s za množinu imenica i —nt za množinu glagola, prisutne u pismu, a kojima ništa ne odgovara u izgovoru.«⁶

Usled te razlike, »tastatura računara treba da sadrži, za informatizaciju francuskog, 25% tipografskih znakova više nego za informatizaciju engleskog.«⁷ A pošto bi izrada računara kadri da apsorbuju sve te znake stajala preterano mnogo, stednja nameće da se smanji razlika, odmah ukinuši maksimum tremā i akcenata. Posle Europe i posle Čoveka, tretman tekstova jeste onaj koji, sa još odlučnijim argumentima, ističe svoja prava. A pošto autori manifesta imaju o svom predmetu čisto funkcionalnu koncepciju (pravopis se pregleda u pravilnim razmacima, kao mehanizam, da bi se izbegli kvarovi), sasvim je prirodno što stavlja svoju nauku u službu funkcionalisanja i što se bore za potčinjavanje jezika tehniči.

Sada možemo da se vratimo na dijalog između Aleksa Derčanskog i devojke. Devojka ima pravo: jidiš je bio više nego jezik. Bila je to vrsta verbalne teritorije, nematerijalnog Heimat-a pejzaž reči koji su nastanjivali i voživljivali Jevreji Istočne Evrope. Uzalud ćemo se naginjati nad tim jezikom, davati mu univerzitetsko veštacko disanje, okružiti ga učenom i po-božnom negom, on nikad više neće biti nastanjen. Ali Derčanski takođe ima pravo: svi jezici su više nego jezici. I to više jeste ono što su oni pozvani da žrtvuju na olataru potpune racionalizacije. »Svi jezici će da nestanu«, to znači: na mesto jezikâ, mi odsad mislimo, mi govorimo po zakonima procesa komunikacije i informacije za koju bacnički engleski dostavlja model, ali koji ne štedi nikakvo verbalno odlaganje.

Dakle, u trenutku kada jezici, kao i zemlja, teže da se izravnaju bez ostatka na jednoglasnom planu rasploživog, iskoristivog, izračunjivog fonda, u trenutku kada se »ukupnost onog što jeste, i čovek sâm« nalaze okupljeni »u montaži neobuzdane težnje porasta delotvornosti«,⁸ jednom reči, u trenutku u kojem, po heidegerovskoj definiciji tehnike, sve, apsolutno sve, treba da može »da bude smešteno, postavljeno, prisiljeno da služi, uključeno u neku svrhnost, iskoristeno«,⁹ na Hajdegera je bačena ljaga i, osim iz nekih specijalizovanih krugova, on je izbačen iz kulture. Tako je naše doba, pre nego da misli sa ili protiv Hajdegera, odabralo da misli njime; umesto da ga pobije, ono ga goni i, u isto vreme, potvrđuje ga: tretirajući Evropu, njene granice, njene sedište i njene brojne akcente kao problem za tehniku, Alen Mink kaže istu stvar koju i Hajdeger, ali on je kaže ne znajući to, i obruči znake. Patocka je načinio suprotan izbor: pošto je tehniku, u njegovim očima, zasnilova problem za Evropu, i čak najstrašniji od izazova s kojim je ona moral da se suoči, on, dvostruka žrtva Minhena i Jalte, hteo je da misli tragom Hajdegera, i preklinjačao nas je da se ne izgovaramo političkim brodomolima 30-tih godina da bismo zataškali pitanje urazumljivanja sveta.

Osnovna evropska rasprava ne suprotstavlja Evropu misli Evropi politike, kulturu medijima, levici desnicu, čak možda ni Istok Zapadu, nego — u misli i u politici, u kulturi i u novinama, levo kao i desno, na Istoku i na Zapadu — gledište Alena Minka i gledište Patocke.

Ali ta rasprava neće se desiti: afera Hajdeger je odlučila, nanevši nepravdu, u ime pamćenja veka i antitotalitarne budnosti, gledištu Patocke. Pošto je Hajdeger istorian, Patocka kuden tamjanom i prečutan, pozdravljen sa sačešćem i napušten — nemilosrdno — na rubu puta, svi sada imaju isti program: smanjiti, urazumiti evropski glavolom; pošto jedino pitanje u neizvesnosti ili u raspravi jeste pitanje saznanja po kojim će načinimo i u kojim rokovima da budu očišćene nečistoće i akcenti sirkonfleksi, koji planetarnu tehniku još uvek gone na kijanje.

Pitanje:

Nije li tehnička misao misao koja odgovara većini? Nisu li rasprave o kulturi, filosofiji rasprave samo za filosofe, za osobe zainteresovane kulturom? Ako se pozovemo na Spinozino filozofiju, voleti kola, voleti razonodu bilo bi u samoj prirodi većine. Počev od kritike tehniku kod Hajdegera, sve je bilo rečeno samo zato da bi se konstatovale činjenice. Ne bi li svaki drugi diskurs bio zaludan?

Alen Finklraut

Čak i kada biste imali pravo, koncepcija demokratije na koju se pozivamo nije Spinozina koncepcija, naročito po tom predmetu. Uzmimo, u evropskoj misli, primer filozofije. U jednom trenutku, prestalo se miriti sa tim da je filozofija apanaža malobrojnih. U Istorijskoj slici napredaka ljudskog duha, studiji o filozofiji prosvetiteljstva, Kondorse kaže da ti filozofi nisu ostvarili intelektualni napredak, da nisu zasnovali naročito snažan trenutak misli, naročito u odnosu na svoje prethodnike, Dekarta i Spinozu. Ali njihova posebnost počiva upravo u njihovoj volji da otvore misao svima. To je prekid sa idejom da je filozofija apanaža malobrojnih. U tome su oni izuzetni. Naša definicija demokratije još uvek je prožeta tom voljom. Za nas, biti demokrata nije prikloniti se pred presudama većine, nego misliti da se demokratija unosi u horizont emancipacije. To znači: otrgnuti ljudi od tradicije, od nužnosti, od neznanja. Otvoriti svet svim ljudima. Nema isključenih iz sveta, iz ljudskog iskustva, nema isključenih iz kulture. Ako promišljamo demokratiju izvan emancipacije, u nazadovanju smo u odnosu na jedan od suštinskih projekata modernosti.

S francuskog: Gordana Stojković

4 •Horizont 93• je jedan od dva najčešća izraza današnjeg govor, pošto je drugi: »U ovoj godini dvestagodišnje revolucije.«

5 •Modernizovati planje francuskog, Svet•, 7. februar, 1989.

6 Klad Ažož, »Francuz i vekovii, Odil Žakob, 1987, str. 227 7 Ist.

8 Žak Tamino, »Prekravanja«, Ujša, 1982, str. 139.

9 Vaclav Belohradski, »Modernost kao strast neutralnog, Evropski glasnik, br. 2, POL, 1988. str. 42.